

Արա Յովհաննիսյան

ՍԻՐԻԱՅԻ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԳԱՂԹՕՋԱԽԸ ԵՎ ՆՐԱ ԴԵՐԸ ՀԱՅ-ՍԻՐԻԱԿԱՆ ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐՈՒՄ 1991-2011 ԹԹ.

**Սիրիահայ գաղութ, ներհամայնքային միություններ, կրթական գործ, եկեղեցիներ,
հայ-սիրիական հարաբերություն, փոքրամասնություն, իրավունքներ**

Հայ-սիրիական հարաբերությունների հետազոտության գործում կարևորագույն դեր ունի սիրիահայ գաղութը, որն իրավացիորեն հաճախ անվանվում է Սփյուռքի մայր համայնք: Պատմության տարբեր ժամանակներում տարածաշրջանում տեղի ունեցող վերադասավորումների, պատերազմների և Հայաստանի պետականության կորստի պայմաններում արտագաղթի պատճառով Հայաստանը հայաթափվում է: Արտագաղթող հայերի մի մասը ապաստան է գտնում Սիրիայում, որը աշխարհագրորեն մոտ էր և մշտապես կապված Հայաստանի հետ տնտեսական, քաղաքական և մշակութային առումներով: Իհարկե, կար նաև մի հատված, որը արտագաղթում էր տնտեսական գործունեություն ծավալելու, ավելի բարեկեցիկ կյանք որոնելու և այլ պատճառներով, սակայն դա շատ ցածր տոկոս էր կազմում:

Սիրիահայ գաղութը, անընդհատ գործելով և հասնելով մինչև XX դար, ստեղծեց մշակութային ուշագրավ արժեքներ: Սիրիահայերը դեռևս XV դարում, մասնավորապես Հալեպում ունեին իրենց եկեղեցիները, ուխտավորական հյուրատունը, առաջնորդարանի շենքը և այլն¹: XIX դարում օսմանյան տիրապետության տակ գտնվող Սիրիան բաժանվեց վարչատարածքային տարբեր միավորումների, որոնցից գրեթե բոլորում էլ կային հայկական համայնքներ: Այդ միավորումներում 1870-1880-ական թթ. հաշվվում էին 80-85 հազար հայեր²:

Սիրիայի հայ համայնքը մեծապես համալրվեց 1915 թ. Հայոց ցեղասպանությունից հետո: Կոտորածից փրկված հայ գաղթականները սկզբնական շրջանում Սիրիայում ապրում էին շատ ծանր պայմաններում, սակայն ժամանակի ընթացքում ինքնակազմակերպվելով, ինտեգրվեցին Սիրիայի հասարակական կյանքին, իսկ ցեղասպանության ընթացքում և դրանից հետո հայերի նկատմամբ արաբների դրական վերաբերմունքը նպաստեց երկու ժողովուրդների հարաբերությունների սերտացմանը: Հայերը աստիճանաբար վերաճեցին կազմակերպված ու կենսունակ համայնքի, որը ձգտում էր պահպանել իր ազգային ինքնությունը:

1924 թ. հունիսի 12-ին Ազգերի լիգայի տրամադրած ինքնության վկայագրերը և ապա նույն թվականի ամռանը Սիրիայի քաղաքացիության ընդունումը հայերի սոցիալ-քաղաքական կյանքում մշանակալի երևույթ էր³: Այս ամենը դրական

¹ Տե՛ս Հայ գաղթաշխարհի պատմություն, հ. 2, Ասիայի և Աֆրիկայի հայկական գաղութները, խմբ. Վ. Միքայելյանի, Եր., 2003, էջ 320:

² Նույնը:

³ Տե՛ս Փաշայան Ա., Հարությունյան Լ., Սիրիայի հայ համայնքը. արդի հիմնախնդիրներ, Եր. 2011, էջ 11:

ազդեցություն ունեցավ սիրիահայերի կյանքում, քանի որ նրանք հնարավորություն ստացան մասնակցել Սիրիայի հասարակական-քաղաքական իրադարձություններին որպես այդ երկրի լիարժեք քաղաքացիներ: Համայնքը դարձավ առավել պաշտպանված և օրինական:

Հայ համայնքի համար ազգային գործունեություն ծավալելու առավել նպաստավոր պայմաններ ստեղծվեցին Հաֆեզ Ալ-Ասադի իշխանության տարիներին: Նրա օրոք /1970-2000 թթ./ ազգային փոքրամասնությունների նկատմամբ վարվող քաղաքականությունը դրվեց այլ հարթության վրա, որի նպատակն էր ապահովել իշխանության նկատմամբ համայնքների ղեկավար շրջանակների աջակցությունը¹: Հ. Ալ-Ասադը արաբական պետությունների ղեկավարներից առաջին նախագահն էր, որն ընդգծեց իր երկրի՝ հայերի երկրորդ հայրենիք լինելու հանգամանքը²: Ընդհանրապես, Հ. Ալ-Ասադին բնորոշ էր զգայուն վերաբերմունքը ազգային և կրոնական փոքրամասնությունների նկատմամբ, որի դիմաց նա վայելում էր նրանց անկեղծ հարգանքն ու քաղաքական աջակցությունը: Ըստ մեզ՝ այս վերաբերմունքի պատճառներից էր նաև այն, որ Սիրիայի նախագահը ևս սերում էր կրոնական փոքրամասնություն հանդիսացող ալավիական համայնքից և լավ հասկանում ու պատկերացնում էր նրանց խնդիրները:

Կրոնական փոքրամասնությունների հանդեպ վարվող քաղաքականությունը Սիրիայում 1991-2011 թթ. փոփոխություններ չկրեց: Պետությունը վարում էր բավականին հետևողական քաղաքականություն այդ ուղղությամբ՝ երաշխավորելով հավատքի ազատություն: Իշխանությունները շարունակում էին նաև հովանավորել կրոնական համայնքների ինքնուրույն կարգավիճակը: Սիրիայի հայ գաղութը պետության կողմից գրանցված էր որպես կրոնական փոքրամասնություն: Ամեն եկեղեցի կամ առաջնորդարան ուներ իր դատարանը: Եկեղեցին համարվում էր տվյալ կրոնական փոքրամասնության ղեկավար մարմինը և կարգավորում էր իր համայնքի իրավական գործառնությունները: Այն հանդիսանում էր համայնքի ներկայացուցիչ պետության առաջ և պետության ներկայացուցիչ համայնքի առաջ: Հայոց եկեղեցուն գոյություն ունեցող դատաիրավական համակարգը ընդունված և հաստատված էր Սիրիայի Արդարադատության նախարարության կողմից:

Պետք է նշել, որ Հայոց եկեղեցին Սիրիայում, ինչպես նաև Սփյուռքի մյուս գաղութներում, իր շուրջը հավաքելով տարագիր հայերին և օգնելով կազմակերպել նրանց կյանքը օտարության մեջ, ուղղակիորեն կատարել է պետության դեր: Եկեղեցին իրականացրել է ոչ միայն կրոնական՝ հոգևոր գործունեություն, այլև այնպիսի գործառնություններ, որոնք ընդգրկել են համայնքների բոլոր ոլորտները՝ կրթական, մշակութային, սոցիալական, տնտեսական, հրատարակչական, դատական և այլն: Եկեղեցիները համայնքային գործերի կարևոր դերակատարներ էին: Նրանք իրականացնում էին իրենց գործունեությունը՝ կապված ազգային ինքնության և ավանդույթների

¹ Migliorino N.,(Re)constructing Armenia in Lebanon and Syria: Ethno-Cultural Diversity and the State in the Aftermath of a Refugee Crisis, New York, Oxford, 2008, p. 156.

² Տես Հովհաննիսյան Ն., Արաբական երկրների պատմություն, հ. 4, Եր. 2007, էջ 547:

պահպանման հետ: Նաև սոցիալական, հասարակական կյանքի կազմակերպման կարևոր կենտրոններ էին: Կառավարում էին դպրոցները, բարեգործական ընկերությունները, աշակցում էին հայկական մշակույթային միջոցառումներին և այլն:

2003 թ. տվյալներով Սիրիայում գործում էին մոտ հինգ տասնյակի հասնող հայկական եկեղեցիներ¹: Սիրիահայերի հիմնական մասը Հայ առաքելական եկեղեցու հետևորդներ էին, բայց կանյին նաև հայ կաթոլիկներ ու հայ ավետարանականներ: Հայ կաթոլիկներն ունեն առաջնորդարաններ Հալեպում և Դամասկոսում, իսկ ավետարանականները՝ համայնքապետություն Հալեպում: Հայաստանյալ առաքելական եկեղեցին Սիրիայում ունի երկու թեմ²՝ Բերիո /առաջնորդանիստը՝ Հալեպի Սրբոց Քառասնից Մանկանց եկեղեցի/, որը ենթակա է Անթիլիասին, և Դամասկոսի /առաջնորդանիստը՝ Դամասկոսի Ս. Սարգիս եկեղեցի/, որ ենթակա է Սուրբ Էջմիածնին: Եկեղեցու այս երկփեղկվածությունը բավականին լուրջ խնդիր է համայնքում, որը իր ազդեցությունն է թողնում նաև համայնքի միասնականության վրա՝ հանդիսանալով տարանջատման հիմնական գործոն: Այն խիստ ընդգծված է Սիրիայում: Այնուամենայնիվ, սիրիահայ գաղութի կրոնական բոլոր շերտերը ունեն իրենց տեղն ու դերը, իրենց առաջ ծառայած խնդիրները: Նրանց միջև տեղի է ունենում առողջ համագործակցություն: Սիրիայում գործող Բերիո թեմի առաջնորդարանը բացի հոգևոր-կրոնական գործունեությունից իրականացնում է նաև մշակութային և հայագիտական աշխատանք: Նրա առաջնորդի հովանավորությամբ հրատարակվում են գրական-գեղարվեստական «Երթ» և «Տաթև» հայագիտական տարեգրքերը, թեմի պաշտոնաթերթ համարվող «Գամձասարը»³, հայոց լեզվի դասագրքեր և այլն: Բերիո թեմի առաջնորդարանի հովանավորությամբ է գործում նաև Սիրիահայ գրողների միությունը:

Սիրիայում հայ քաղաքական կուսակցություններին արգելված է զբաղվել քաղաքականությամբ⁴, սակայն, չնայած այդ հանգամանքին, հայերը, սկսած 1973 թ. Ազգային ժողովի առաջին ընտրություններից, համարյա մշտապես տեղ ունեն Սիրիայի խորհրդարանում: Հայ համայնքին հատկացվում էր մեկ տեղ⁵: Հայ պատգամավորի ներկայությունը Սիրիայի ժողովրդական ժողովում անշուշտ շատ կարևոր էր գաղութի համար: Ունենալով իր ներկայացուցիչը խորհրդարանում՝ համայնքը հնարավորություն էր ստանում պաշտոնապես բարձրացնել իրեն հուզող հարցերը երկրի օրենսդիր մարմնում և մասնակից դառնալ պետության զարգացմանն ուղղված օրենքների ընդունմանը: Հայերը ներկայացված էին նաև Սիրիայի հայաշատ շրջանների տեղական որոշ վարչական մարմիններում⁶:

¹ Migliorino N., նշվ. աշխ., էջ 195-197:

² Տե՛ս Փաշայան Ա., Հարությունյան Լ., նշվ. աշխ., էջ 12:

³ <http://www.kantsasar.com/> 12.12.2012.

⁴ «Կապիտալ» օրաթերթ, 17.06.2009:

⁵ Տե՛ս Հովհաննիսյան Ն., Հայաստանը անդրկովկասյան-մերձավորարևելյան աշխարհաքաղաքական տարածաշրջանի գործոն, Մերձավոր և Միջին Արևելքի երկրներ ու ժողովուրդներ, հ 18, Եր., 1999, էջ 35:

⁶ Տե՛ս Փաշայան Ա., Հարությունյան Լ., նշվ. աշխ., էջ 28:

Հայ քաղաքական կուսակցությունները Սիրիայում գործում էին հասարակական, մշակութային, մարզական և բարեգործական կազմակերպությունների կամ միությունների շրջանակներում, որոնք կարևոր դեր ունեին համայնքի կյանքում: Ներգրավվելով Սիրիայի սոցիալական և մշակութային գործընթացներում՝ նրանք կենտրոնացած էին հայապահպանության խնդիրների վրա: Նշված կազմակերպությունների մասնաճյուղերը գործում էին Սիրիայի համարյա բոլոր հայաշատ վայրերում: Ունենալով անմիջական կապեր Սիրիայից դուրս գտնվող համայնքային կառույցների և մայր հայրենիքի հետ՝ նրանք նպաստում էին հայկականության ամրապնդմանը և ազգային միասնությանը: Այդ կառույցները հաճախակի կազմակերպում էին մարզական և մշակութային միջոցառումներ, որոնց մասնակցում էին Հայաստանից, Սփյուռքի տարբեր շրջաններից ու արտերկրից ժամանած հյուրեր: Սիրիայում գործող միությունները պաշտոնապես արտոնված էին և ունեին իրենց ներքին կանոնադրությունը:

Ընդհանուր առմամբ Սիրիայի հայ գաղթօջախի պատմության ընթացքում հիմնվել են հարյուրավոր կազմակերպություններ ու միություններ, սակայն ոչ բոլորին է հաջողվել պահպանել իրենց գոյությունը միջև մեր օրերը: Առավել հայտնի են Համազգայինի հայ կրթական և մշակութային միությունը, Նոր սերունդ մշակութային միությունը, Հայկական բարեգործական ընդհանուր միությունը /ՀԲԸՄ/, Թեքեյան մշակութային միության մասնաճյուղերը, Հայ կաթողիկե միությունը և այլն¹:

Բավական ակտիվ գործունեություն էին իրականացնում Համազգային, Թեքեյան, Նոր սերունդ մշակութային միությունները և ՀԲԸՄ-ը (վերջինս աշխարհում գործող ամենախոշոր հայկական հասարակական կազմակերպությունն է): Առաջին երեքը վայելում էին համապատասխանաբար ՀՀԳ, ՌԱԿ և ՍԴՀԿ կուսակցությունների հովանավորությունը: Այս միությունները ունեին իրենց մասնաճյուղերը Սիրիայի տարբեր քաղաքներում: Նրանց հիմնական նպատակը հայկական ավանդույթների պահպանումն ու տարածումն էր²: Այս մշակութային միությունների հովանու ներքո էին գործում բազմաթիվ երգչախմբեր, պարախմբեր, թատերախմբեր, նկարչական արվեստանոցներ և այլ:

Հայ ազգային ինքնության պահպանման, սերունդներին հայեցի դաստիարակելու և պատմական արմատներին հաղորդակից դարձնելու ձգտությամբ եղել է հայապահպանման գլխավոր բաղկացուցիչը: Հայ գիտակցության մեջ պետականության բացակայության և ազգային ինքնության կորստի մշտական սպառնալիքը առանձնահատուկ վերաբերմունք է ձևավորվել ազգային դպրոցի հանդեպ: 1990-ականներից հետո հայկական կրթական հաստատությունների և սիրիական պետության փոխհարաբերությունների մեջ փոփոխություն չնկատվեց: Դրանք շարունակում էին մնալ այն սահմաններում, որոնք հաստատվել էին 1970-ական

¹ Տե՛ս Անտիոյան Ա., նշվ. աշխ., էջ 46-47:

² www.hamazkasyr.com 25.11.2012., Սարգսյան Ա., Թեքեյան մշակութային միություն, Հայ Սփյուռք հանրագիտարան, էջ 663,

http://www.armeniandiaspora.am/am/Encyclopedia_hasarakakn_qaxaqakan_kyanqy/ 07.12.12.

թվականներին¹: Դպրոցների կարգավիճակը մնաց մասնավոր և հայկական, հիմնականում եկեղեցիների հովանու ներքո: Կրթական ծրագիրը շարունակում էր սահմանել կրթության մախարարությունը: Հայկական դպրոցների և պետության հարաբերությունները հիմնականում կրում էին գործնական և խաղաղ բնույթ: Սիրիական իշխանությունները հայկական դպրոցների նկատմամբ ցուցաբերում էին ընդգծված բարյացակամ վերաբերմունք: Սիրիայում գործող հայկական դպրոցները հասնում են մի քանի տասնյակի²: Ամենօրյա դպրոցների գերակշիռ մասը կազմող վարժարանները վայելում են եկեղեցու և քաղաքական կուսակցությունների հովանավորությունն ու աջակցությունը: Կային կրթօջախներ, որոնք ստեղծվել և գործում էին ՀԲԸՄ հովանու ներքո: Չմայած գոյություն ունեցող ներհամայնքային խնդիրներին և միջկուսակցական հակասություններին՝ կրթական քաղաքականության մեջ տարածայնություններ գոյություն չունեին, քանի որ բոլորի նպատակը հայեցի դաստիարակությունն էր: Բոլոր դպրոցներում ուսուցանումը կատարվում էր նույն ծրագրով:

1991-2011 թթ. Սիրիայում հայ երիտասարդները ավելի շատ էին բարձրագույն կրթություն ստանում, քան 1970-1980-ականներին³: Դա պայմանավորված էր հայ բնակչության կենսամակարդակի բարձրացմամբ, մասն մրանով, որ հայերը ձերբազատվել էին նախկին գաղթականի կերպարից, որը լուծում էր միայն նյութական խնդիրներ: Նախկինում հայ գաղութն ավելի հակված էր դեպի արհեստները: Սակայն չենք բացառում, որ այսօրվա պայմաններում երիտասարդների մի մասը նորից թեքվի դեպի արհեստներ:

Համայնքի կյանքում կարևոր դեր ունեին հայկական մշակութային միությունները: Նրանց մասնաճյուղերը բաղկացած էին զանազան ակումբներից, որոնք սիրիահայերին մշակութային գործունեությամբ զբաղվելու բազմաթիվ հնարավորություններ էին ընձեռում: Նրանք կազմակերպում էին զանազան միջոցառումներ, որոնց ընթացքում ներկայացվում էր հայկական և արաբական մշակույթը: Սիրիայում կային մասնական թատրոն, երաժշտանոց, նկարչության կենտրոն, ազգային խմբեր և այլն: Սիրիայում հայկական թերթեր չէին հրատարակվում, սակայն սիրիահայերը օգտվում էին Լիբանանում հրատարակվող թերթերից⁴: Սիրիայում տպագրվում և հայկական շրջանակներում տարածվում էր միայն Հալեպի /Բերիո/ Հայոց թեմի «Գանձասար» շաբաթաթերթը: Սիրիահայերը դիտում էին Լիբանանի հեռուստատալիքներից մեկի հեռարձակած հայկական լուրերի ժամը, իսկ արբանյակային հեռարձակումներից օգտվելու հնարավորություն ունեցողները դիտում են հայաստանյան մի շարք ալիքներ:

Մեր կարծիքով հայկական ալիքների հեռարձակումը Սիրիայում դրական մեծ նշանակություն ուներ, քանի որ կարող էր նպաստել ազգապահպանության և միասնականության գործին: Սիրիայում գոյություն ունեցող բավականին ընդգծված

¹ Migliorino N., նշվ. աշխ., էջ 206:

² <http://armenpress.am/arm/news/694258/zhirayr-reyisyan-no-shots-in-the-morning-in-aleppo.html> 25.09.2012.

³ http://noravank.am/arm/issues/detail.php?ELEMENT_ID=2338/ 09.03.2009.

⁴ Migliorino N., նշվ. աշխ., էջ 212:

ներկուսակցական և կրոնական ուղղությունների ֆոնին այն կարող էր միավորիչ և համախմբող գործոն դառնալ: Ինչպես գիտենք, այսօր աշխարհում ամենահզոր զենքերից մեկը լրատվությունն է և ճիշտ քարոզչություն իրականացնելու դեպքում սիրիահայ գաղութի ներհամայնքային կյանքում կարելի էր լուրջ տեղաշարժեր ակնկալել գոյություն ունեցող տարածայնությունները հարթելու և նշված ուղղություններին մի գաղափարի շուրջ համախմբելու առումով: Կարելի էր, օրինակ, սփյուռքահայերի համար հատուկ հաղորդումների շարք պատրաստել արևմտահայերենով:

Սիրիահայ գաղութում 1991-2011 թթ. առկա էին մի շարք խնդիրներ, որոնց մի մասը գալիս էր անցյալից, իսկ մյուս մասը կապված էր ժամանակակից աշխարհում տեղի ունեցող համընդհանուր գործընթացների, փոփոխությունների և տեղաշարժերի հետ: Ներհամայնքային գլխավոր խնդիրներից մեկը շարունակում էր մնալ եկեղեցու երկփեղկվածությունը¹: Թեմական հարցը պառակտել էր դամասկոսահայ համայնքը՝ բաժանելով այն գործնականում երկու թևի: Առաջինի մեջ մտնում են էջմիածնական կողմնորոշում ունեցողները՝ հնչակյան, ռամկավար, բարեգործական և կոմունիստ շրջանակները, իսկ մյուս թևում՝ դաշնակցականներն էին, որոնք անթիլիասական կողմնորոշում ունեն: Վերջիններս բոյկոտում էին Դամասկոսի հայոց թեմի առաջնորդի կազմակերպած միջոցառումները: Այս հարցը իրականում վերածվել էր անլուծելի խնդրի և շատ ժամանակ թուլացնում էր համայնքի դիրքերը: Համահայկական նշանակություն ունեցող միջոցառումներն անգամ այս երկու թևերը Դամասկոսում նշում էին առանձին:

Մյուս կարևոր խնդիրը սիրիահայ գաղութի կյանքում համայնքի ծերացումն էր: Դրա պատճառներից մեկը արաբական մշակույթի ներթափանցումն էր հայկական համայնք և նրա ազդեցությունը հայ երիտասարդների վրա: Արաբերեն լեզվի լայն օգտագործողնը, ինչպես նաև ազգային ինքնության պահպանման հարցում անտարբերության մեծացումը բացասաբար էին անդրադառնում համայնքի ազգային դիմագծի վրա: Այս ամենի պատճառով պակասում էին ամուսնությունները, նվազում էր ժողովրդագրական աճը, և շատանում էին խառնամուսնությունները, որ ավելի էին դժվարացնում ազգային ինքնության պահպանման գործընթացները: Բացի այդ կա մի հատված, որն իրեն հեռու էր պահում ազգային կյանքից: Նրանց մի մասը հայախոս չէր, և նրանց ցանկությունը՝ հայկական միջավայրում մնալու, հետզհետե պակասում էր: Կամիշլիի համայնքը, օրինակ, հիմնականում քրդախոս և արաբախոս էր²:

Սակայն ամենալուրջ խնդիրը գաղութի կյանքում Սիրիայի տնտեսական իրադրության վատթարացման և տարածաշրջանի լարված իրավիճակի պատճառով առաջացած արտագաղթի աշխուժացումն է³: Հայերն արտագաղթում էին Լիբանան, ԱՄՆ, Կանադա, Արաբական Միացյալ Եմիրություններ, ԵՄ և այլն: Արտագաղթողների մեծ մասը երիտասարդներ էին, որոնք ուսանելու էին գնում և չէին վերադառնում: Երիտասարդների մի մասն էլ արտագնա աշխատանքի էր մեկնում: Երիտասարդ-

¹ Տե՛ս «Ազատ օր» օրաթերթ, 05.04.2002:

² http://www.noravank.am/arm/articles/detail.php?ELEMENT_ID=2346/25.09.2008.

³ Ղարիբջանյան Գ., Հաֆեզ ԱԼ Ասադը և Ուղղիչ Շարժումը Սիրիայում, Եր. 2012, էջ 199:

ների արտագաղթը համայնքի ծերացման լրջագույն պատճառներից էր և ազգային ինքնության պահպանման ամենամեծ խոչընդոտը:

Չնայած համայնքում առկա վերոնշյալ խնդիրներին և դժվարություններին՝ պետք է արձանագրենք, որ սիրիահայ գաղութը բավականին միասնական մի կառույց է, որի տարբեր շրջանակների /դավանաբանական, սոցիալական և այլն/ միջև մշտապես գոյություն ունի երկխոսություն ու համագործակցություն: Այս ամենը պայմանավորված է ազգային բարձր գիտակցությամբ, որի հիմքում ընկած է ազգապահպանության ու հայրենիքի գաղափարը և կապը Հայաստանի հետ:

Սիրիահայ համայնքի օրակարգը անբաժան ձևով կապված է Սփյուռքի հետ, որտեղ կարևոր նշանակություն ունեն Հայ դատի և Հայոց ցեղասպանության հարցերը: Համայնքն ապրում է ազգային, հոգևոր-մշակութային և հասարակական աշխույժ կյանքով: Հայերի մեծամասնությունը հայախոս են: Հայեցի դաստիարակությունը, որ սկսվում է ընտանիքներից, շարունակվում է դպրոցներում և մշակութային ու մարզական միություններում: Միությունների մշակած ազգային ծրագրերը սիրիահայերին հասանելի էին իրենց ենթակառուցվածքների միջոցով: Ունենալով զգալի ֆինանսական և մարդկային ռեսուրսներ, ինչպես նաև բազմաֆունկցիոնալ կառույցներ՝ այն իրավացիորեն համարվում է ամենակայացած հայ համայնքներից մեկը:

Համարձակորեն կարելի է նշել, որ Հ. ալ-Ասադի նախագահության շրջանում սիրիական իշխանությունների և հայերի միջև եղած հարաբերությունները ավելի սերտացան, որի շնորհիվ հայերի դիրքերը սիրիական հասարակության բոլոր շերտերում ամրապնդվեցին: Դրան նպաստում էր այն, որ հայերը Սիրիայում չունեին քաղաքական հավակնություններ և վարչակարգի համար խնդիրներ չէին ստեղծում:

Սիրիական պետության և հայ համայնքի միջև ձևավորված ջերմ հարաբերությունները նպաստեցին Սիրիայի և Խորհրդային Հայաստանի միջև բարեկամական հարաբերությունների կայացմանը, որի գագաթնակետը եղավ Սիրիայի նախագահի այցը Խորհրդային Հայաստանի մայրաքաղաք Երևան¹: Բարեկամական հարաբերությունները շարունակվեցին նաև նորանկախ Հայաստանի Հանրապետության օրոք: Ինչպես և նախկինում, այս հարաբերությունների ձևավորման, ամրապնդման և սերտացման մեջ մեծ էր սիրիահայ համայնքի դերը, որի թվաքանակը մինչև 2011 թ. սիրիական ճգնաժամը տարբեր հաշվարկներով կազմում էր 50-100 հազար²:

Հայաստանի անկախացումից հետո՝ 1991 թ., Հայաստանի Հանրապետության և Սիրիայի Արաբական Հանրապետության միջև ձևավորվեցին ջերմ բարեկամական հարաբերություններ: Անկախացման առաջին տարիները, ինչպես գիտենք, շատ ծանր էին Հայաստանի Հանրապետության համար: Մի կողմից՝ Արցախյան պատերազմն էր, մյուս կողմից՝ 1988 թ. տեղի ունեցած երկրաշարժի հետևանքով առաջացած աղետի գոտին՝ իր բազմաթիվ խնդիրներով ու անօթևան մարդկանցով:

¹ Տես «Ազգ» օրաթերթ, 14.06.2000:

² Տես Ղարիբջանյան Գ., Հաֆեզ ալ Ասադը և ուղղիչ շարժումը Սիրիայում, Եր. 2012, էջ 199, Փաշայան Ա., Հարությունյան Լ., Սիրիայի հայ համայնքը. արդի հիմնախնդիրներ, Եր. 2011, էջ 13, «Հայաստանի Հանրապետություն» օրաթերթ, 20.10. 1994, «Կապիտալ» օրաթերթ 17.06. 2009, «
»19.06.2009, http://noravank.am/arm/issues/detail.php?ELEMENT_ID=2338.

Դրան էլ եթե գումարենք Թուրքիայի և Ադրբեջանի կողմից իրականացվող շրջափակումը ու անցումային փուլում գտնվող երկրներին բնորոշ խնդիրները, ապա պատկերը պարզ է դառնում: Նման պայմաններում, բնականաբար, նորանկախ Հայաստանի համար դժվար էր արտերկրում դեսպանատներ և հյուպատոսարաններ բացել: Բայց հաշվի առնելով այն կարևորությունը, որ ուներ Սիրիան՝ մեր երկրի համար տարածաշրջանային ինտեգրման և այնտեղ ապրող բազմահազար հայերի հետ կապված, ՀՀ-ը ՍԱՀ-ն հետ դիվանագիտական հարաբերություններ հաստատելուց հետո բացեց իր ներկայացուցչությունները այդ երկրում /դեսպանատուն՝ Դամասկոսում (1992 թ.) և հյուպատոսարան՝ Հալեպում /1993 թ./: Այս գործընթացներին մեծապես օգնեց սիրիահայ համայնքը: Դամասկոսում գործող ՀՀ դեսպանատան տարածքը վարձակալվել էր համայնքի միջոցներով, իսկ ավելի ուշ նույն համայնքի միջոցներով ՀՀ-ին հյուպատոսարանի շենք նվիրաբերվեց Հալեպում¹: Բացի այդ՝ մեր դիվանագիտական ներկայացուցչությունների գործունեության ընթացքում ծագած ցանկացած խնդիր շատ արագ լուծվում էր համայնքի շնորհիվ, որը մեր հայրենակիցների ազնիվ, հավատարիմ և վստահելի քաղաքացի լինելու համբավի շնորհիվ էր: Այս ամենը, ինչ խոսք, նպաստում էր երկու երկրների հարաբերությունների սերտացմանը: Լավագույնս ճանաչելով իրար՝ երկու ժողովուրդները փոխադարձաբար խոր հարգանք էին տածում միմյանց մշակույթի և հավատալիքների հանդեպ: Դեսպանատան և հյուպատոսարանի հիմնադրման առաջին իսկ օրերից մեր հայրենակիցների կողմից զգացվում էր հոգատար վերաբերմունք և ցանկացած հարցում օգնելու մեծ պատրաստակամություն: Դեսպանատունը հասարակական կարգով ուներ Պատվո խորհրդակցությունների միություն: Ատենապետների հետ մշտապես անցկացվում էին խորհրդակցություններ, քննարկվում էին հարցեր և ընդունվում որոշումներ²:

Քաղաքական հանգամանքներից ելնելով՝ 1990-ականներին մի որոշակի ժամանակահատվածում կտրվեցին հարաբերությունները գործող կուսակցություններից մեկի հետ: Խոսքը դաշնակցության մասին է³, որը Սիրիայում լոկ կուսակցությունն է: Այն եկեղեցու առաջնորդարան է, հայրենակցական միություններ, մշակութային և մարզական կազմակերպություններ և այլն: Դա, ինչ խոսք, բացասաբար էր անդրադառնում Սփյուռքի մի հատվածի և դեսպանատան, ինչպես նաև մայր հայրենիքի հետ շփումների վրա և բարդացնում էր որոշակի հարցերի լուծումը: Այն բացասաբար էր անդրադառնում նաև ազգային միասնության վրա: Սակայն, բարեբախտաբար, այդ վիճակը երկար չտևեց, և խնդիրները հարթվելուց հետո վերսկսվեց նորմալ համագործակցությունը: Դեսպանատան փոքրաթիվ անձնակազմի հաջող գործունեության հիմքում ընկած էր սիրիահայերի սրտացավությունը և բարի կամեցողությունը: Դեսպանատան շենքի վարձակալումից բացի համայնքը հոգում էր նաև կահավորման հետ կապված խնդիրները: Ինչպես տեսնում ենք, համայնքը ցույց էր տալիս ոչ միայն բարոյական, այլ նաև նյութական օժանդակություն: Մեր հայրենա-

¹ ՀՀ ԱԳՆ, ՊՊԱ, գ.143, էջ 92:

² Տե՛ս «Ազատ օր» օրաթերթ, 05.04.2002:

³ Նույնը:

կիցները Սիրիայում հիմնականում ապրում էին բարեկեցիկ կյանքով և իրենց հիմնած կառույցների ու համայնքի կայացվածության շնորհիվ կարողանում էին փոխօգնության ձեռք մեկնել ոչ միայն իրար, այլ նաև մայր հայրենիքին:

Համենատուխյան համար նշենք, որ առավել բարեկեցիկ և զարգացման պատշաճ մակարդակ ունեցող երկրները իրենք են օգնում օտար երկրներում ազգային փոքրամասնությունը հանդիսացող իրենց համայնքներին, և այս պարագայում ցանկալի կլիներ, որ ՀՀ-ը հասներ մի այնպիսի մակարդակի, որ ինքը կարողանար օգնել արտերկրում ապրող իր հայրենակիցներին՝ նպաստելով ազգապահպանմանը, իսկ հարկ եղած դեպքում էլ ապաստան տար նրանց մայր հայրենիքում:

Սիրիացիները, հայերի կողքին ապրելով և նրանց լավ ճանաչելով, յուրահատուկ կերպով ճանաչում էին նաև Հայաստանը, իսկ Հայաստանն էլ իր հայրենակիցների միջոցով՝ սիրիացիներին, որը դրականորեն էր ազդում երկու երկրների հարաբերությունների զարգացման վրա: Հայերը Սիրիայում ներգրավվելով տարբեր ոլորտներում՝ ամեն կերպ նպաստում էին տեղերում հայ-սիրիական հարաբերությունների զարգացմանն ու ամրապնդմանը: Օրինակ, հայազգի Սմբուլ Սմբուլյանը 2003 թվականից ՍԱՀ ԺԺ պատգամավոր էր, միաժամանակ Սիրիայի խորհրդարանի հայ-սիրիական բարեկամության խմբի նախագահ¹ և արտաքին հարաբերությունների հանձնաժողովի անդամ: Բնականաբար նա իր գործունեությամբ առավել շահագրգռված էր նպաստել հայ-սիրիական հարաբերությունների ամրապնդմանն ուղղված քայլերին, իսկ նրա ազգային պատկանելիությունը այս դեպքում դրականանորեն էր ազդում ինչպես հայ-սիրիական միջխորհրդարանական, այնպես էլ ընդհանրապես քաղաքական հարաբերությունների վրա: Հայ-սիրիական գործարար խորհրդի սիրիական կողմի հանամախագահն էր Հալեպի առևտրական պալատի խորհրդի անդամ Լևոն Ջաքի Ետալյանը², որը հայազգի մյուս գործարարների հետ հետևողական քայլեր էր ձեռնարկում այդ ոլորտում երկու երկրների հարաբերությունները զարգացնելու ուղղությամբ: Սիրիահայերը ակտիվորեն ներգրավված էին երկրի մշակույթային ոլորտում: Նրանք նկատելի դեր ունեին հատկապես երաժշտության բնագավառում: Սիրիայի սիմֆոնիկ նվագախմբի դիրիժորն էր Միսաք Բաղդուդարյանը, որը հայտնի անուն էր Սիրիայում: Մինչ այդ Սիրիայի սիմֆոնիկ նվագախմբի խմբավարը երբեք հայ չէր եղել: Դրանով էր պայմանավորված նաև երկու երկրների միջև աճող համագործակցությունը այս ուղղությամբ: Մշակույթի բնագավառում վերջին շրջանում ստորագրված գործնական ծրագրերի մեջ ներառված լրացումները հիմնականում վերաբերում էին այս ոլորտին: Սիրիայի գրողների միությունը ուներ երեք հայ անդամ, որոնցից էին Նորա Արմիսյանը, Ալեքսանդր Քեշիշյանը և Հրաչ Քալսահակյանը: Ինչ խոսք, նրանք ևս իրենց գործունեությամբ նպաստում էին ինչպես հայ-սիրիական հարաբերությունների զարգացմանը, այնպես էլ մայր հայրենիքի հետ կապերի ամրապնդմանը:

¹ ՀՀ ԱԳՆ, ՊԴԱ, գ.100, էջ 15:

² <http://aysor.am/am/news/2009/09/08/met/>.

Չմոռանանք, որ ՀՀ առաջին նախագահ Լևոն Տեր-Պետրոսյանը ևս ծնունդով Սիրիայից էր, ով իր գործունեությամբ հայ-սիրիական երկկողմ բարեկամական հարաբերությունների հաստատման ու զարգացման գործում նշանակալի ավանդ ունեւր: Մեծ էր նաև սիրիահայերի ավանդը Երևանում հայ և արաբ ժողովուրդների բարեկամությունը խորհրդանշող հուշարձանի ստեղծման մեջ: Հաշվի առնելով հայոց ջարդերի ժամանակ արաբ ժողովրդի փրկարար դերը հայերի կյանքում՝ 1997 թ. մի խումբ սիրիահայ մտավորականներ և Դամասկոսի Հայ առաքելական եկեղեցու առաջնորդարանի ազգային իշխանության ներկայացուցիչներ նախաձեռնեցին այդ գործը՝ ի նշան փոխադարձ հարգանքի երկու ժողովուրդների միջև: Հուշարձանը տեղադրվեց Իսակովի պողոտայի հարևանությամբ՝ Երևանյան լճի ափին: Այն պատրաստ էր արդեն 2009 թ., սակայն պաշտոնական բացումը տեղի ունեցավ 2012 թ. աշնանը:

Հայ համայնքի հետ մեծ հույսեր էին կապում նաև Հայաստանի և Սիրիայի կառավարական շրջանակները, որոնք ամեն առիթով շեշտում և կարևորում էին համատեղ ծրագրերի իրականացման հարցում իրենց ակտիվ մասնակցությունը: Մասնավորապես Սիրիայի նախագահ Բաշար ալ-Ասադը անգնահատելի էր համարում սիրիահայ համայնքի դերը գոյություն ունեցող հայ-սիրիական եղբայրական հարաբերությունների հարցում¹:

Այսպիսով, կարելի է արձանագրել, որ տևական ժամանակահատվածում զանազան պատճառներով Սիրիայում ապաստան գտած հայերը ոչ միայն կարողացել էին պահպանել իրենց ազգային դիմագիծը, այլև ստեղծել բավականին հզոր և կենսունակ համայնք, որի գործունեությունը դրվել էր ինստիտուցիոնալ հիմքի վրա: Վաստակելով իրենց արժանի տեղը սիրիական հասարակությունում՝ նրանք նպաստում էին ՍԱՀ և մայր հայրենիքի միջև ձևավորված բարեկամական հարաբերությունների պահպանմանն ու զարգացմանը՝ հնարավորինս մասնակից լինելով այդ գործընթացներին:

Արա Հովհաննիսյան, Սիրիայի հայկական գաղթօջախը և նրա դերը հայ-սիրիական հարաբերություններում 1991-2011 թթ. – Պատմության ընթացքում տարբեր պատճառներով Սիրիա էին արտագաղթել մեծ թվով հայեր: Հաստատվելով այդ երկրում՝ նրանց հաջողվել էր ստեղծել բավականին հզոր և կենսունակ համայնք, որի գործունեությունը դրվել էր ինստիտուցիոնալ հիմքի վրա: Ունենալով իրենց արժանի տեղը սիրիական հասարակությունում՝ սիրիահայերը նպաստեցին Սիրիայի և մայր հայրենիքի միջև ձևավորված բարեկամական հարաբերությունների կայացմանը 1991-2011 թթ.:

Ара Оганесян, Армянская община Сирии и ее роль в армяно-сирийских отношениях в 1991-2011 гг. –

¹ <http://haynews.am> 23.01.2012.

1991-2011 .

Ara Hovhannisyan, Armenian community of Syria and its role in the Armenian-Syrian relations in the period of 1991-2011 – Throughout history, for various reasons, many Armenians emmigrated to Syria. Settling in this country they managed to create quite a strong and organized community. With its worthy place in the Syrian society the Armenians contributed the establishment of friendly relations between the Republic of Armenia and the Arab Republic of Syria in the period of 1991-2011.

Արա Հովհաննիսյան - ԵՊՀ պատմության ֆակուլտետի հայոց պատմության ամբիոնի հայցորդ

